

И.С. Дүйсенова¹

¹ *Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті*

«ҚОҒАМДЫҚ ҮРЕЙ» ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН ОНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДАҒЫ ОРНЫ

Аңдатпа

Қоғамдық үрейді зерттеу қазіргі қоғамның дамуына байланысты жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Қазіргі қазақстандық қоғам өзіндік ерекшелігі бар, сонымен қатар қоғамдық үрейдің пайда болу себептерінен де айырылған жоқ. Сонымен қатар, қоғамдық үрейді жан-жақты зерттеу адамға білім мен шығармашылыққа кең мүмкіндіктер береді. Екінші жағынан, коронавирустық пандемия өзінің дамуында тұрақсыз қазіргі әлемге түзетулер енгізді, белгісіздік пен тұрлаусыздық, осының барлығы адамның өзін толықтай қорғанышта екеніне мүмкіндік бермейді және мұның бәрі үрейді тудырады. Осыған байланысты қоғамдық үрейді зерттеу қазіргі өркениеттің дамуындағы қайшы-лықтарды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Карантин кезінде біз қоғамның әлеуметтік-психологиялық портретін бақыладық және біздің қоғам азаматтарының мінез-құлқының әр түрлі формаларын көрдік, оның ішінде қоғамдық үрейлер де бар, сондықтан болашақта қоғамның үрей мен қорқыныш проблемаларын әлеуметтанулық зерттеу бізге үрейді жеңу әдістері бар практикалық ұсыныстар мен жұмыстарды жасауға мүмкіндік береді. Бұл мақалада біз «қоғамдық үрей» ұғымының мәнін және оның әлеуметтік ғылымдардағы орнын ашуға тырысамыз.

Түйін сөздер: қоғам, үрей, қорқыныш, қоғамдық үрей, пандемия, әлеуметтік ғылымдар

Дүйсенова И.С.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «СОЦИАЛЬНЫЕ ТРЕВОГИ» И ЕГО МЕСТО В СОЦИАЛЬНЫХ НАУКАХ

Аннотация

Изучение социальных тревог требует тщательного исследования по причине развития современного общества. Современное казахстанское общество по своему своеобразно, и к тому же не лишено причин возникновения социальных тревог. Тем более, всестороннее изучение социальных тревог предоставляет человеку широкие возможности познания и творчества. С другой стороны, пандемия коронавируса внесла свои коррективы современному миру, который неустойчив в своем развитии, в нем сохраняются неопределенность и непредсказуемость, не позволяющие человеку ощущать себя полностью защищенным, и это все порождает тревогу. В связи с этим исследование социальных тревог позволяет глубже осмыслить противоречия развития современной цивилизации. Во время карантина мы наблюдали социально-психологическим портретом общества, и увидели разнообразные формы поведения граждан нашего общества, и исключением не являются социальные тревоги, поэтому социологические исследование проблем тревог и страха общества в будущем нам даст разработать практических рекомендаций и работ, содержащие методики преодоления тревог. В этой статье мы попытаемся раскрыть сущность понятия «социальные тревоги» и его место в социальных науках.

Ключевые слова: общество, страх, тревога, социальные тревоги, пандемия, социальные

I.S. Duisenova¹

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai

THE ESSENCE OF «SOCIAL ANXIETY» AND ITS PLACE IN THE SOCIAL SCIENCES

Abstract

The study of social anxieties requires careful research due to the development of modern society. Modern Kazakh society is unique in its own way, and besides, it is not without causes of social anxiety. Moreover, a comprehensive study of social anxieties provides a person with broad opportunities for knowledge and creativity. On the other hand, the coronavirus pandemic has made its own adjustments to the modern world, which is unstable in its development, it remains uncertain and unpredictable, which does not allow a person to feel completely protected, and this all creates anxiety. In this regard, the study of social anxieties allows us to better understand the contradictions in the development of modern civilization. During the quarantine, we observed the socio-psychological portrait of society, and saw a variety of behaviors of citizens of our society, and the exception is not social anxiety, so a sociological study of the problems of anxiety and fear of society in the future will allow us to develop practical recommendations and works containing methods for overcoming anxiety. In this article, we will try to reveal the essence of the concept of «social anxiety» and its place in the social sciences.

Keywords: society, fear, anxiety, social anxiety, pandemic, social sciences

Үстеміздегі жыл бүкіл әлем елдері үшін де, Қазақстан үшін сынақтар мен қиындықтарға толы жыл болды. Коронавирус пандемиясы аясында дүниежүзіндегі барлық мемлекеттердің экономикалық дамуы бәсеңдеп, өз әсерін қоғамдық қатынастарға тигізбей қоймады. Тіпті, Дүниежүзілік банктің жазда жасаған баяндамасында пандемияның негативті ықпалы Қазақстан экономикасының 3%-ға дейін төмендейтінін және соңғы жиырма жылдағы масштабы бойынша үлкен екенін атаған еді. Сонымен қатар, оның ел азаматтарының арасында түрлі үрейлерді тудырғаны да арнайы зерттеуді қажет ететін және келешекте аса маңызды қадамдар жасауға септігін тигізетін мәселе. Осыған орай, бұл мақалада қоғамдық үрейдің теориялық негіздері мен оның ел азаматтары арасында, қоғамдық санаға әсерін анықтауға талпыныстар жасап көреміз. Мемлекет тарапынан қоғамдағы қалыпты жағдайды ұстау, әлеуметтік көмектер пакеттерін әзірлеп, халықтың барынша әлеуметтік жан-жақты қамтылуына бар күшін салуда. Дегенмен, пандемия әлі болса жалғасып, қазіргі таңда екінші толқынның белгілері көрінуіде. Әлемдік тәжірибедегі мұндай жағдайларда дамыған елдердің өзі де экономикалық дамуында бірқатар қиындықтарға душар болып отыр. Сондықтан, біздің ел үшін бұл сынақтан өту қоғамдағы үрейлерді барынша бәсеңдетіп, үкіметке деген сенімділікті күшейту керек.

Қазіргі ғылымда эмоциялар мен сезімдерді зерттеу саласында, көбінесе философиялық ойдың жетістіктеріне сүйене отырып, үрей ұғымы көптеген түрлі анықтамаларға ие. Ең көп таралған тәсілдердің бірі ықтимал немесе нақты қауіп көзі ретінде әрекет ететін қауіпті объектінің болуы немесе болмауы туралы қорқыныш пен үрейді ажыратуды талап етумен байланысты. Үрей ұғымы экзистенциализм философиясынан келе жатқан дәстүр бойынша экзистенциалды қорқыныш ретінде белгілі бір нәрседен қорқыныштан өзгеше ретінде ажыратылады, үрейді бостандық пен мүмкіндікпен байланыс-тырады және бұл жағдайды қорқыныштан белгілі бір қауіптен қорқу ретінде ажыратады.

К.Ясперстің пікірінше, үрей – бұл кез келген объектімен байланысты емес эмоционалды жағдай («еркін өзгермелі үрей»), ал қорқыныш белгілі бір ынталандырумен, адамға, оның өміріне, әл-ауқатына, денсаулығына нақты қауіп төндіретін затпен байланысты. К.Ясперс үрейді «мағынасыз сезімдер» деп атады, олар адам үшін объект тапқан жағдайда ғана маңызды бола алады. «Белгілі бір бағыттылығы» бар қорқыныш қарағанда, үрей «ешнәрсеге байланыстырылмаған» [1].

Қазіргі зерттеушілердің көпшілігі жоғарыда атап өткен экзистенциалды түсіндіруді

қолдайды. Егер зерттеушілер тарапынан жинақталып, анықталған деректерді жалпылама сипаттайтын болсақ, онда қорқыныш және үрей арасындағы айырмашылықты төмендегідей көрсетуге болады:

- қорқыныштың қауіп төндіретін нақты қауіп көзі бар, ал үрей – қайнар көзі анықталмаған қауіпті сезіну;

- қорқыныш алаңдауы белсенді қорғаныс әрекеттерімен бірге жүреді, олардың ішінде ең көп тарағандары биологиялық мақсатты – қашу немесе естен айырылып қалу. Үрей – бұл қауіпті объектіні анықтауға бағытталған іздеу әрекетін ынталандыратын алаңдау түрі. Бұл тұрғыда үрей қауіптің пайда болуына немесе қауіптің салдарын дамытуға жол бермейді;

- қорқыныш жағдайында қауіп, әдетте, объективті, танылатын және айқын, ал – үрей жағдайында – қауіп белгісіз, анықталмаған және субъективті. Сондықтан үрей жеткіліксіз, шындыққа сәйкес келмейтін, иррационалды болуы мүмкін;

- үрей үшін қауіп белгісіз қауіп көзі болғандықтан, ол болашақпен байланысты, ал қорқыныш қазіргі кезге бағытталған;

- үрей жағдайында қауіптің көздерін іздеу зияткерлік белсенділікті, қиялдың жұмысын қамтиды, онсыз болжау мүмкін емес, қауіптің ықтималдығын және оны жену мүмкіндіктерін бағалау, сондай-ақ ықтимал қауіптің басталуын күту. Қорқыныш алаңдауында болған жағдайда белгілі бір қауіп-қатерге тап болған кезде белгілі бір қорғаныс әрекеттерімен өтелетін минималды зияткерлік белсенділік қажет.

Қорқыныш пен үрей арасындағы айырмашылық үрейдің екі маңызды компонентіне назар аударуға мүмкіндік береді. Бұл танымдық белсенділікпен тікелей байланысты күту мен белгісіздік. Өйткені, үрейдің көзі тек қауіпті жағдайдың өзі ғана емес, сонымен бірге оны бағалау, «оның түсініксіздігі, ол туралы хабардар болу дәрежесі мен сипаты, сондай-ақ оның салдары» маңызды [2].

Егер үрейді басқа психикалық күйлермен өзара байланысты эмоционалды құбылыс ретінде қарастыратын болсақ, онда үрей адамның танымдық іс-әрекетінен тыс болмайтыны айқын болады. Осындай жағдайлардың бірі И.Д. Левитовтың пікірінше, күтпеген және ерекше нәрсе пайда болған жағдайда бағдарлауды уақытша жоғалту нәтижесінде пайда болатын шатасушылық.

Абдыраушылық жағдайында адам не болып жатқанын барабар түсінуге дайын еместігін сезінеді, туындаған және шешуді талап ететін проблемаға дейін өзінің әлсіздігін сезінеді.

«Орманда адасқан және компасы немесе басқа бағдары жоқ адам абдыраушылық күйінде болады. Ол не істеу керектігін білмейді, өйткені бағдар жоғалады» [3, 98 б.]. И.Д. Левитов абдырау-шылық зияткерлік қызметтің бұзылуымен, әлсіреуімен немесе тоқтатылуымен сипатталатын «ақыл-ойдың шатасуы» формаларының бірі деп атайды [3, 99 б.].

Үреймен байланысты тағы бір психикалық жағдай – бұл күмән. И.Д. Левитовтың пікірінше, күмәннің құрамына сенімсіздік, түсінбестік, бір нәрсенің дұрыстығы туралы ойлау, дәлелсіздік, сенімсіздік санасы, шындық үшін берілген нәрсеге немесе мәселені шешу қанағаттанбау алаңдаушылығы кіреді. «Күмән сенімсіздік көрінісі ретінде адамның әлсіздігін көрсетеді: объективті немесе елестетілген» [3, 94 б.]. И.Д. Левитов келтірген әлсіздік – бұл адамға қауіп төндіретін және оны үрейлендіретін кез келген мәселені шешуге дәрменсіздік сезімі.

Осылайша, егер үрейдің пайда болуы белгілі бір жағдайдың анықталмағандығына, белгісіздігіне және түсініксіздігіне байланысты болса, онда абдыраушылық пен күмән үрейдің алдындағы немесе онымен бірге жүретін психикалық күйлер болып табылады. Сондықтан, кез келген проблемалар кезінде туындайтын абдыраушылық, өз күшіне және алға қойылған мақсаттарға жету, табысқа деген күмән және бұған алаңдаушылық үрейдің алғышарты деп санауға болады.

Ф.Б. Березиннің көзқарасы бойынша, үрей жағдайында қорқыныштың пайда болуы үрейдің себептерін білмеу және оның белгілі бір объектімен байланысының болмауы қауіпті болдырмауға бағытталған әрекеттерді бұғаттайтындығына байланысты. Нәтижесінде белгісіз қауіп анықталып, үрей қорқынышқа айналады. Үрейді анықтау қауіпті белгілі бір әрекеттер арқылы жоюға болады деп болжауға мүмкіндік береді [4, 19 б.]. Сондықтан, Ф.Б. Березин

айтқандай, қорқынышты қалып-тастыру үшін қауіп нақты жағдайға байланысты болуы керек, тіпті егер бұл бұрын туындаған үрейдің нақты себебі болмаса да.

Бұл теориялық ереже қорқыныш пен үрей арақатынасының ерекшелігін көрсетеді. Бұл арақатынастың мәнін түсінудің бір тәсілі бұл эмоционалды құбылыстардың заңды өзгерісі болып табылатын динамикалық немесе «үрейлі қатарлар» деп аталады. Ф.Б. Березин «үрейлі қатарлардың» келесі элементтерін ажыратады: ішкі шиеленіс – гиперестетикалық реакциялар – нақты үрей – қорқыныш – жақындап келе жатқан апаттың бұлтартпастығы – үрейлі-қорқынышты толқу.

Бұл үлгінің бастапқы кезеңі ыңғайсыздықтан, шиеленістен, сергектіктен басталады, содан кейін гиперестетикалық реакциялардың әсерінен күшейеді, бұл бейтарап факторларға мән береді. Әрі қарай, қауіптің көзін анықтау мүмкін еместігімен сипатталатын үрей фазасы келеді. Қауіп-қатердің белгісіздігі қауіпті болдырмау жөніндегі іс-әрекеттерді бұғаттайтындықтан, ол белгілі бір объектілерге байланысты болады – белгісіз қауіп нақтыланады және үрей қорқынышқа айналады. Нақты қауіп төндіретін ынталандырудың пайда болу ықтималдығы жоғарылаған кезде, жойылғанға дейін қорқынышпен алмастырылатын жақындап келе жатқан апаттың бұлтартпастығы сезімі пайда болады. Мәселенің шешімін табу қажеттілігі дүрбелең белсенділігіне, мақсатты қызметті бейтарап-таңдыруға әкеледі. Алайда, осы немесе басқа элементтер үрейлі қатарлардан шығуы мүмкін. Егер белгісіз қауіп бұлтартпас және шарасыз болып көрінсе, үрей қорқынышты айналып өтіп, жақындап келе жатқан апатты сезіну кезеңіне өтеді [4, 19-21 б.].

М.И. Витковская қорқынышты динамикалық өрістеуінің негізгі элементтері ретінде: қорқу, үрей (егер қауіп қайнар көзі анықталмаса) немесе қорқыныш (егер қауіптің қайнар көзі анықталса). Қорқыныштан құтылу мүмкін болмаған жағдайда, ол дүрбелең мен қасіретке айналады [5]. М.И. Витковскаяның моделінде қорқыныш пен үрей қатар жүреді, сонымен бірге қауіп төндіретін объектінің бар немесе жоқтығына байланысты бір-біріне өзара алмастырады.

Динамикалық қатар биологиялық және әлеуметтік диалектика шеңберінде болатын құбылыстар ретіндегі қорқыныш пен үрейдің өзара байланысының тағы бір қырын ашады. Зерттеушілер қорқынышты адам ағзасының биологиялық ерекшеліктерімен анықталатын және өзін-өзі сақтау инстинктіне негізделген әмбебап эмоция ретінде қарастыратынын ескеру қажет. Яғни, бұдан қорқыныш дегеніміз – адам мен жануарлар үшін пайдалы, қауіпті жеңуге дайындық функциясын орындайтын және көбеюдің шартты рефлекторлық сипатына ие болатын, организмнің биологиялық реакциясы [6].

Қорқынышқа қарама-қайшы қойылатын үрей, көбінесе алаңдаушылық тудыратын әлеуметтік қажеттіліктердің бұзылуымен, әртүрлі бағыттағы және қанағаттандырылмаған қажеттіліктердің соқтығысуынан туындайтын ішкі жанжалмен немесе адамның әлеуметтік өміріне, қоғамдағы жағдайына немесе тұлғааралық қатынастарына қауіп төндіретін әлеуметтік тәжірибе ретінде қарастырылады [7, 22-24 б.].

Сонымен, үрей мен қорқынышты бір-бірінен оқшаулауға болмайды. Үрей мен қорқыныш ажырамас, ал олардың арасындағы шекара мқлдір әрі өткізгіш болып келеді. Үрейден қорқынышқа ауысу және керісінше субъектінің оның өмір сүруінің объективті жағдайларымен, сондай-ақ субъектінің даму дәрежесімен (оның өзін-өзі басқаруы, еркі) өзара әрекеттесуіне байланысты. Бұл жағдайда қорқыныш тікелей қауіпті сезінудің жоғары дәрежесін білдіреді. Сондықтан үрейді қорқыныштың бастапқы немесе соңғы дәрежесі ретінде қарастыруға болады.

Қоғамдық үрей құбылысының мәнін анықтау үшін бұл ұғымды «қоғамдық қорқыныш» ұғымымен салыстыру қажет. Қоғамдық қорқыныш, әдетте, мінез-құлықтың қоршаған ортаның үміттері мен бағалауларына сәйкес келмеуі нәтижесінде пайда болатын қорқыныш күйін білдіреді. Сондықтан, қоғамдық қорқыныштардың қатарына жауапкершілік қорқынышы, көпшілік алдында сөйлеу, назарда болудан қорқу, басшылықтың қорқынышы және т.б., яғни белгілі бір жағдайларда туындайтын немесе олардың алдындағы қорқыныш жатады. Басқаша айтқанда, қорқыныш пен үрей адамды қиын жағдайға душар ететін объективті жағдайлардың әсерінен пайда болады.

Алайда, қоғамдық қорқыныштарды типологизациялау критерийлерінің анық еместігіне қарамастан, көптеген тәсілдер үшін ортақ нәрсе – қоғамдық қорқынышта оның себептік әлеуметтік қауіптері бар екенін мойындау болып табылады. Сондықтан, қорқыныш пен үрейдің жоғарыда аталған айырмашылығын ескере отырып, қоғамдық үрей, қоғамдық қорқыныш сияқты, нақты әлеуметтік қауіптер түрінде себеп-салдарлық сипатқа ие деп айтуға болады. Алайда, қорқынышқа қарағанда, олар қауіптің даму санасын алдын-ала бағалаумен және алаңдаушылықтың аз терең-дігімен сипатталады. Сондықтан қоғамдық үрейді қауіптің пайда болуын немесе қоғамдық қауіптің дамуының теріс салдарын күту нәтижесі деп есептеуге болады.

Әлеуметтану ғылымында ерекше орынға ие «қоғам» ұғымының мәні айтарлықтай кең, әйтсе де, қоғам адамдардың қалай болса солай жай жинала салуы емес, ол адамдардың арасындағы тұрақты және жеткілікті дәрежедегі берік қарым-қатынасы бар бірлестік. Күнделікті тұрмыста «қоғам» ұғымы түрліше мағынада қолданылғанымен, алайда әлеуметтануда «қоғам» деп мына төмендегідей сипаттамалары бар жиынтықты айтады: 1) өмір сүретін территория бірлігі болуы; 2) өзара байланысы тұрақты және біртұтас адамдар жиынтығының болуы; 3) өзін-өзі қамтамасыз ету, өзін-өзі басқаруы, өсіріп отыруы т.б. болуы; 4) әлеуметтік байланыстардың негізін құратын мінез-құлық нормалары мен әдет-ғұрыптар жүйесін құратын дамыған мәдени дәрежесінің болуы [8, 52 б.].

«Қоғам» ұғымына жалпылама анықтама берудің қиындығы біршама жағдайларға байланысты. Біріншіден, бұл көлемі жағынан өте кең әрі мазмұны жағынан да абстрактілі ұғым. Екіншіден, қоғам әр түрлі тұрғыдан қарастыруға болатын аса күрделі, сан қырлы құбылыс болып табылады. Үшіншіден, «қоғам» – тарихи ұғым, сондықтан оның анықтамасы барлық даму кезеңдерінің бәрін қамтуы тиіс. Төртіншіден, «қоғам» – әлеуметтік философияға да, әлеуметтануға да, тарихқа да, әлеуметтік психологияға да және басқа ғылымдарға қатысы бар ұғым.

Осылайша, жалпы әлеуметтік саланы әлеуметтанулық және әлеуметтік-философиялық түсіну кем дегенде бір нәрсеге келіседі – бұл сала өмірлік мүдделерді жүзеге асырудың шарттары мен құралдарын көбейтуге және субъектінің шұғыл қажеттіліктерін қанағаттандыруға жауап береді. Бұл тәсілдердің айырмашылығы, бір жағдайда біз материалдық жағдайлар туралы, ал екінші жағдайда рухани-адамгершілік туралы айтамыз.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, «қоғамдық үрей» ұғымының келесі анықтамасын тұжырымдауға болады. Қоғамдық үрей қоғамдық өмірдің феномені ретінде әлеуметтік субъектінің оның өмірлік жоспарларының жүзеге асырылуының белгісіздігі мен берілген әлеуметтік қатынастар жүйесінің талаптары туралы алаңдаушылығының эмоционалды және танымдық жағдайы болып табылады.

Әдетте, қоғамдық үрейлер түсініксіз жағдайда пайда болады. Қоғамдық үрейлердің танымдық компонентін ескере отырып, бұл құбылыс қауіптің немесе оның теріс дамуының күтуінің нәтижесі деп айтуға болады. Бұл қауіптер әлеуметтік дамудың уақытылы шешілмеген қайшылықтарымен байланысты, бұл субъектінің өзекті мүдделері мен талаптарын іске асыру мүмкіндіктерін шектейді. Сондықтан, қоғамдық өмірдің феномені ретінде қоғамдық үрейлер әлеуметтік қатынастардың осы жүйесінде оның өмірлік жоспарларын жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы субъектінің алаңдаушылығының эмоционалды және танымдық жағдайы ретінде анықталады.

Қоғамдық үрейлер күнделікті өмірдің әдеттегі тәртібін қалпына келтіруге бағытталған әрекеттерді ынталандырады. Бұған қоғамдық қатынастар жүйесін қалпына келтіру арқылы немесе санада әлеуметтік шындықтың бейнесін тұрақты және дәйекті ету арқылы қол жеткізіледі. Сонымен бірге, қоғамдық үрей субъектінің өмірлік мүдделері мен талаптарын жүзеге асыруды қиындататын қоғамдық қатынастардың қазіргі жүйесін өзгертуге бағытталған осындай белсенділікті жұмылдырады.

Қоғамдық үрейлер құбылысын зерттеу осы құбылысты одан әрі ғылыми зерттеу нәтижелерін анықтауға мүмкіндік береді. Қоғамдық үрейлерді теориялық зерттеу халықтың әлеуметтік әл-ауқатын нақты әлеуметтік зерттеулерді айтарлықтай толықтыруы мүмкін. Қолданбалы зерттеулер қоғамның эмоционалды-сезімдік жағдайларының бөлімдерін береді,

алайда көбінесе қоғамдық үрейдің пайда болуы мен динамикасының маңызды жағы туралы мәселені елемейді. Инфляцияны немесе жұмыссыздықты азайту шаралары осы қауіптер туралы алаңдаушылыққа да әсер ететіні сөзсіз. Сондықтан, қоғамдық үрейді зерттеу олардың қазіргі жағдайдағы пайда болуының нақты себептерін талдауды ғана емес, сонымен бірге қоғамдық үрейді тудыратын қоғамдық өмірдегі қайшылықтарды шешу жолдарын дамытуды да қамтуы керек. Осыған байланысты қоғамдық үрейді одан әрі зерттеу міндеттерінің бірі белгілі бір шараларды дайындау кезінде қоғамдық үрейдің ықтимал өсуіне жол бермейтін қағидаттарды әзірлеу болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ясперс К. *Общая психопатология*. – М.: Практика, 1999. – С.150.
2. Shackman A.J. et al. *Anxiety Selectively Disrupts Visuospatial Working Memory // Emotion*. 2006. Vol. 6. No 1. P.4
3. Левитов И.Д. *О психических состояниях человека*. – М.: Просвещение, 1964. – С.98.
4. Березин Ф. Б. *Психическая и психофизиологическая адаптация человека*. – Л., 1988. – 270 с.
5. Витковская М.И. *Теоретико-методологические проблемы изучения «страха» в социологии // Вестник РУДН. – Серия «Социология». 2003. – №4-5. – С.86-91.*
6. Овчинников Б.В. *Психофизиологические аспекты тревоги и страха // Психология и психотерапия. Тревога и страх: единство и многообразие взглядов. (Материалы V Ежегодной Всероссийской научно-практической конференции 8-9 февраля 2003 года)*. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2003. – С.7
7. Хорни К. *Невротическая личность нашего времени. Самоанализ*. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 464 с.
8. *Социология*. – Алматы: «Білім», 2005. – 160 бет.

References:

1. Yaspers K. *Obshchaya psichopatologiya*. – М.: Praktika, 1999. – S.150.
2. Shackman A.J. et al. *Anxiety Selectively Disrupts Visuospatial Working Memory // Emotion*. 2006. Vol. 6. No 1. P.4
3. Levitov I.D. *O psichicheskikh sostoyaniyah cheloveka*. – М.: Prosveshchenie, 1964. – S.98.
4. Berezin F. B. *Psichicheskaya i psihofiziologicheskaya adaptaciya cheloveka*. – L., 1988. – 270 s.
5. Vitkovskaya M.I. *Teoretiko-metodologicheskie problemy izucheniya «straha» v sociologii // Vestnik RUDN. – Seriya «Sociologiya». 2003. – №4-5. – S.86-91.*
6. Ovchinnikov B.V. *Psihofiziologicheskie aspekty trevogi i straha // Psichologiya i psichoterapiya. Trevoga i strah: edinstvo i mnogoobrazie vzglyadov. (Materialy V Ezhegodnoj Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii 8-9 fevralya 2003 goda)*. – SPb.: Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta, 2003. – S.7
7. Horni K. *Nevroticheskaya lichnost' nashego vremeni. Samoanaliz*. – М.: Airis-press, 2004. – 464 s.
8. *Sociologiya*. – Алматы: «Bilim», 2005. – 160 bet.